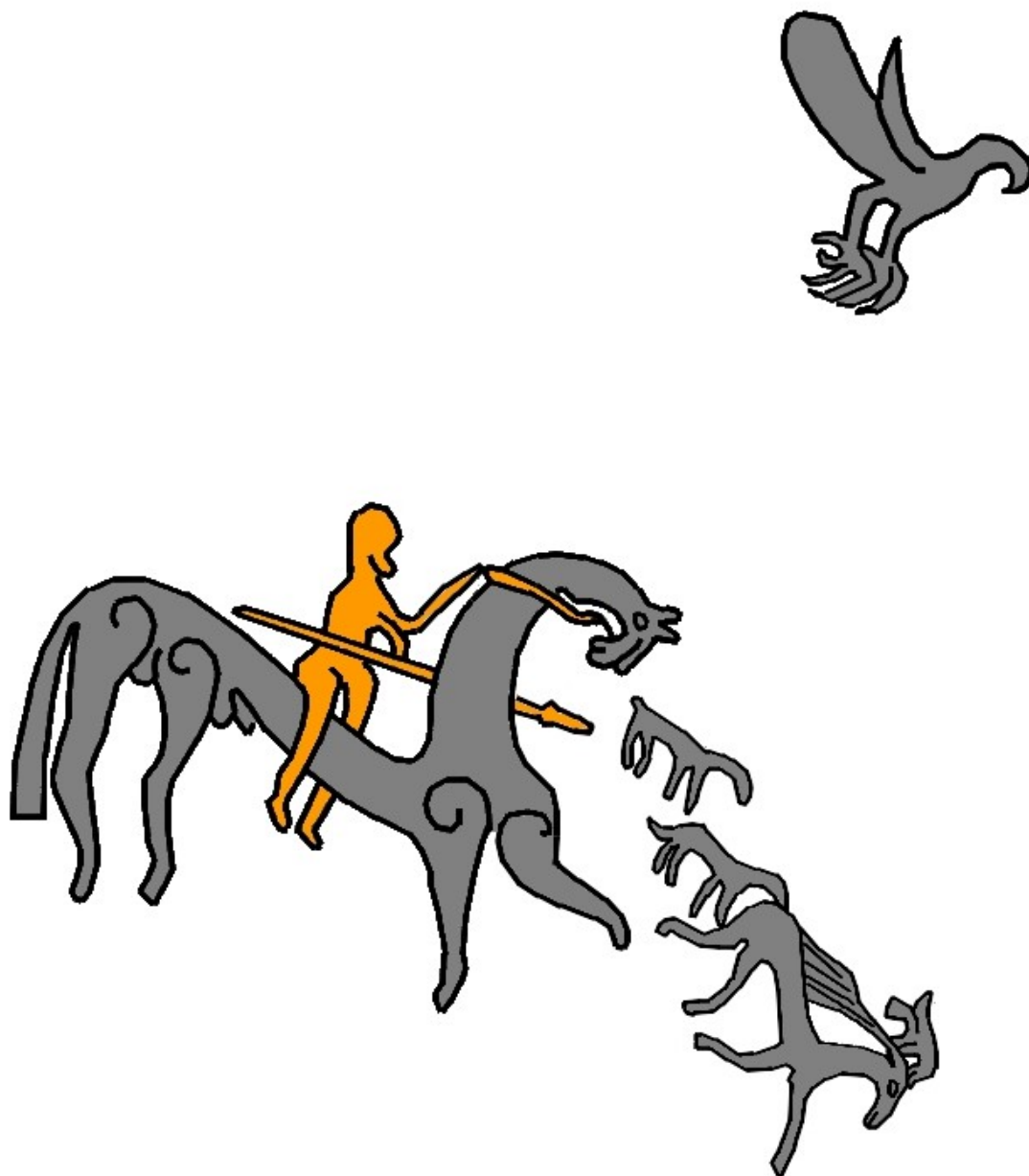

Vztah pána k domácím zvířatům v době vikinské
Sigtrygg, Marobud

Lovecká scéna z runového kamene U 855. Lovec na koni se dvěma psy a dvěma dravci loví losa.

„Pes je jediné stvoření na světě, které vás miluje víc než sebe.“

Josh Billings

Prozkoumáváme-li kterýkoli hrob bohatého muže vikinského období (800 – 1066), můžeme si povšimnout, že se mezi pohřební výbavou nacházejí kostry psů, koní a dravých ptáků. Tato zvířata jistě plní roli odznaku bohatství, protože se jedná o zvířata, jejichž pořízení či výchova nepatřily k nejlevnějším. Pokud však přikládáme takovému chápání zvířat a jejich uložení do hrobu větší význam, stávají se v našich představách zvířata nedílnou součástí mužova vybavení, stejně jako meč. V takovém případě je zvíře pouhou věcí a vztah obou bytostí není založen na hlubších citových vazbách.

A proto pokládám otázku, zda máme opravdu považovat válečníky za lhostejné muže a zvířata za jejich majetek. A na svou otázku si i sám odpovím: zcela jistě ne. Zvířata pochopitelně byla odznakem moci a bohatství, ale tento aspekt tvoří pouze část celku. Zvíře se jeví jako věc pouze v němých hmotných a odosobněných písemných pramenech, ale realita byla zcela jistě jiná. Jak trefně píše švédská archeoložka Kristina Jennbert:

„Domácí zvířata žila v podmínkách stanovených jejich majiteli a byla izolována od ostatních příslušníků svého druhu. Zvířata se stávají domácími nejen kvůli svým praktickým dovednostem, ale především kvůli svým úlohám jakožto společníků a součástí majitelovy společenské identity.“¹

Toto však pravděpodobně neplatí o skotu, prasatech, drůbeži, ovcích a kozách, tedy hospodářských zvířatech určených pro komodity. Lze předpokládat, že je majitel považoval především za svůj majetek, o čemž vypovídá i etymologická spojitost mezi dobytek – bohatství (*fē*). Pouto mezi majitelem a takovým zvířetem bylo založeno na ceně zvířete a jeho výnosnosti. Podobně se mohl lišit názor na divoká zvířata, zvláště pokud si představíme striktní staroseverské dělení vnitřního a vnějšího světa.² Divoká zvířata (pro něž se užíval jednotlicí výraz *dýr*), např. vlci, medvědi a havrani, symbolizovala nespoutanou složku přírody, a proto spadala do kategorie tzv. „bitevních zvířat“.

V tomto článku se chceme zabývat zejména koňmi, psy a loveckými ptáky, kteří byli chováni pro ekonomický užitek a zjednodušení práce, nikoli na maso. Proto mezi nimi a majitelem vznikala hlubší vztah. Tito domácí mazlíčci se dostávají do blízkosti dnešních hospodářských zvířat určených k práci. Názorným příkladem je například pes. Již sálský, alemanský a burgundský zákoník v 6. století jasně rozlišuje psy lovecké, pastevecké a domácí.³ V severském prostředí byl pes, nejčastěji špic, používaný k lovu vysoké zvěře a lesních ptáků, tuleňů a papuchalků, k hlídání a shánění krav a ovcí.⁴ Vidíme tedy, že stejné rozdělení existovalo též mezi Seveřany, ač není právně zachyceno.

Prvním předpoklad toho, aby se zvíře stalo domácím, tkvěl v majitelově společenském postavení. Volba zvířete se odvíjela podle sociálního okruhu vlastníka, lépe řečeno podle funkce, kterou mělo zvíře zastávat. Prostí svobodní sedláci měli pastevecké a hlídací psy, kočky a tažné koně. Mužská válečnická elita si zase díky lásce k lovu oblíbila jezdecké koně, lovecké psy a dravé ptáky.⁵ V souvislosti s tím hrálo důležitou roli ochočení divokých zvířat – vyjmutí zvířete z přírody

1 Jennbert, 2011, str. 68.

2 Pozemek, na kterém se rozprostírala usedlost, byl pokládán za bezpečný svět jistot, zatímco vnější prostor byl nepřátelský a nejistý. Uplatníme-li toto vidění světa na chov zvířat, pak musíme dojít k závěru, že staří Seveřané zcela jistě měli bližší vztah k domácím zvířatům či zvěři chované v zajetí než k divokým zvířatům. Zájemce odkazují na článek: STARÝ, Jiří. Všechny země, o nichž máme zprávy ...: Mýtus a geografie Skandinávců doby vikinské.“ In: Jiří STARÝ – Sylva FISCHEROVÁ (ed.): *Mýtus a geografie*. Praha: Herrmann a synové, 2008.

3 Menache, 2000, str. 47.

4 Öhman, 1983, str. 174.

5 Toto jsme schopni zaznamenat nejen z výbavy hrobů a písemných pramenů, ale také ikonograficky, například z runových kamenů N 61 – 2 a U 855.

a přenesení do domu majitele. To se týká například dravých ptáků, ale také medvědů, kteří se ojediněle stávali dary na královských dvorech.⁶ Divoké zvíře, živá připomínka divoké a nespoutané přírody za hranicemi domova, se ochočením stávalo soukromým majetkem muže, který se naučil využívat jeho dovednosti.

Nesmíme zapomenout na identifikaci člověka se zvířetem, která mohla být neméně důležitá. Člověk si záměrně vybírá zvíře dle své povahy a stejný princip můžeme uplatnit na výběr psů, koní a dravých ptáků. Válečnická aristokracie si zakládala na bojovnosti, statečnosti a vzájemné oddanosti. Je proto logické, že si bojovník pořizoval taková zvířata, která splňovala jeho nároky v těchto ohledech. Co se týče psů a koní, nejčastěji se vybírali samci.⁷ Muž trávil se svými zvířecími společníky mnoho času a mohl se spolehnout na jejich oddanou pomoc. V tomto bodu musíme spatřovat jádro citových vazeb mezi tehdejšími člověkem a zvířetem. Důležité bylo také pojmenování zvířete, při kterém vlastník socializuje složku přírody a prohluboval svůj vztah ke zvířeti. V ságách máme dochováno několik reálných jmen psů, koní a dravců. Názorným shrnutím tohoto odstavce představuje následující ukázka, která pochází ze *Ságy o Njálovi*:

„Při loučení pravil Ólaf: ‚Dám ti tři dary: zlatý prsten, plášť, který patřival irskému králi Myrkjartanovi, a psa, kterého jsem dostal v Irsku. Je to veliké zvíře a jeho pomoc vydá za chrabrého muže. Je také stejně rozumný jako člověk. Zašteká na každého, v kom pozná tvého nepřítele, ale nikdy na tvé přátele. Na každém pozná, zdali s tebou smýšlí dobře, nebo zle. A raději položí svůj život, než aby ti byl nevěrný. Ten pes se jmenuje Sám.‘

Pak zavolal na psa a řekl mu: ‚Teď patříš Gunnarovi a služ mu, jak dovedeš nejlíp.‘

Pes zamířil hned ke Gunnarovi a položil se mu k nohám.“⁸

Jestliže jsme dospěli k bodu, že staří Seveřané chovali ke svým mazlíčkům city, pak bychom se měli otázat, zda se tyto city nějakým způsobem projevovaly. Ságová literatura, která by nás mohla informovat nejlépe, kvůli naprosté absenci citů mlčí a jsem nucen vytvářet vlastní, hypotetické závěry. Jistě nás nepřekvapí občasně popisované náklonnosti zvířat – například adjektivum *mannelskr* (doslova „člověka milující“), které se však pouze ojediněle vztahuje k hospodářským zvířatům určeným pro komodity. K tomuto výrazu slovníky dodávají, že nebyl používán v souvislosti se psy, kočkami a dalšími zvířaty, která byla v denním kontaktu s člověkem a jejichž náklonnost byla samozřejmostí.⁹ O lidských projevech lásky ke zvířeti se dočítáme výjimečně. Již výraz *fóstri*, které se užívá pro označení domácího zvířete a které v jiném významu znamenají tolik co „odchovanec“, naznačuje, že zvíře bylo mazlíčkem jednotlivé osoby, která jej vychovávala – výchova představuje nejdůležitější rozdíl mezi domácím a divokým zvířetem.¹⁰ O to zajímavější výraz se dozvídáme v *Sáze o Hrafnkelovi, knězi Freyově*, kde hlavní postava Hrafnkel cítí lásku ke svému koni Freyfaximu, která se projevuje tím, že všem zakáže na koni jezdit.¹¹ Tato láska (*elska*) se obvykle vztahuje k vzájemné lásce lidí, a proto není pochyb, že člověk tehdejší doby mohl chovat ke zvířeti stejnou lásku jako k člověku.

Ale všechny prameny takto sdílné nejsou. Abych ilustroval výšečnost pramenů, předkládám úryvek ze *Ságy o Óláfu Tryggvasonovi*, v němž král Ólaf útočí na nepřítele se svým psem jménem Vígi, „který byl nejlepším psem a kterého Ólaf vlastnil dlouhou dobu“¹²:

6 Viz Audun ze Západních fjordů a *Kniha o záboru země 179* (verze Sturlubók).

7 Fern, 2005, str. 66.

8 *Sága o Njálovi* 70.

9 Cleasby & Vigfússon, 1874, str. 127.

10 Výchova byla nejdůležitější zřejmě u koní, jelikož staří Seveřané neměli, na rozdíl od psů a dravých ptáků, možnost vybírat z většího množství plemen. Koně tak byli záměrně kříženi a vychovávaní k různým účelům – k tahu či k jízdě.

11 *Sága o Hrafnkelovi, knězi Freyově* 3.

12 *Sága o Óláfu Tryggvasonovi* 35.

„Tu [král] spatřil Þóriho Jelena běžet. Byl to nad jiné zdatný běžec. Král se za ním pustil a následoval ho jeho pes Vígi. Tehdy král zavelel: ‚Vīgi, vem si jelena!‘ Vígi se rozběhl za Þórim a skočil na něj, ale Þóri se zastavil [...]. Sekl po psovi mečem a způsobil mu velké poranění (...). Þóri přišel o život a zraněný Vígi byl odnesen k lodím.“¹³

Uvedená ukázka zobrazuje ságové pojetí hlubších citů, které transformuje do činů. Pes je společník, který pána následuje (*fylgja*) a poslouchá jeho rozkazy. Pán projevuje svou lásku tím, že zraněné zvíře odnáší do bezpečí, kde se zotavuje.

Na základě písemných pramenů jsem nucen konstatovat, že hlavním lidským projevem vůči zvířeti byla společná denní práce, ochrana, fyzický kontakt a krmení. Není ale běžné, že bychom někdy slyšeli o zvířatech uvnitř obytných budov. Síň byla vyhrazena lidem, a to přinejmenším přes noc, zatímco domácí zvíře mělo svůj prostor venku či ve speciální budově. Tím pán dával najevo své nadřazené postavení. Domácí zvíře bylo ostatně bytost podřízena člověku, a pokud by majitel vzal svého mazlíčka dovnitř budovy, posunul by se jejich vztah do nepatřičných mezí, v nichž by si majitel a zvíře byli rovni. Kupříkladu označení „pes“ v sobě neslo pro člověka natolik negativní konotace, že o jakékoli rovnosti mezi člověkem a zvířetem nemůžeme uvažovat. Zvíře, jakkoli bylo věrné, nebylo pánovým důvěrným přítelem, nýbrž sloužícím společníkem, který zajišťoval hladší průběh určité činnosti, jak jsme si ukázali v předchozí ukázce. Doklady na podporu tohoto tvrzení můžeme hledat ve skromných archeologických nálezech vodítek a obojků. Mnou navržené řešení je třeba brát s rezervou, protože naše prameny jsou omezené, protože záleží na specifické povaze každého majitele (viz Hrafnkel) a poněvadž se zdá, že vztahy byly daleko komplikovanější. Máme dokonce doklady o tom, že vlastníci počítali svým mazlíčkům délku života a že rok v životě psa byl z jistých důvodů násoben dvakrát.¹⁴

Proto je mylné se domnívat, že si majitel svého zvířete nevážil nebo nedokázal ocenit jeho schopnosti. Právě naopak, slyšíme-li někdy o obětování domácích zvířat, jedná se o projev hlubokého vztahu mezi oběma bytostmi. Obětování spřízněné, byť podřízené duše zvyšuje naléhavost oběti. Oběti psů a koní jsou ve Skandinávii dobře archeologicky i písemně podloženy.¹⁵ Díky tomu docházelo k silnému spojení psů a koní se staroseverským náboženstvím.

Ve stejném světle jako obětování musíme vnímat také společný odchod do posmrtného světa, jak jsem ho popsal na počátku článku. Pozůstalí zemřelého při pohřbívání zcela jistě vybírali ta zvířata, která měla pro vlastníka největší význam. Společný život pána a jeho oblíbeného zvířete tak nekončil, nýbrž se posouval do jiné fáze. Některá zvířata měla přesně daný cíl, kterého měla v posmrtném světě dosáhnout – například pes měl za úlohu bezpečně doprovodit pána do místa trvalého odpočinku.¹⁶

Z dosavadního textu by se mohlo zdát, že psi, koně a draví ptáci byla zvířata přináležející výhradně k mužským vlastníkům. Tomuto rozdělení lze dát na základě pramenné situace částečně za pravdu. Ale musíme také připustit, že dodržování této formy nebylo vždy striktní. Známý hrob královny z norského Osebergu obsahoval pozůstatky psů a nálezy vodítek a řetězů.¹⁷ A stejně tak kočky, které jsou v mytologii spojovány pouze se ženami, byly nalezeny jak v ženských, tak mužských hrobech.¹⁸ Nicméně jsme schopni říci, že určitá forma rozdělení druhů domácích zvířat podle pohlaví existovala, ale byla více či méně často porušována a záležela na společenské vrstvě člověka.

Na závěr tohoto článku si ukážeme, jakým způsobem reagoval starý Seveřan na ztrátu svého milovaného zvířete. Když Gunnar, jeden z hlavních hrdinů *Ságy o Njálovi* a majitel výše zmíněného psa Sáma, zaslechne zavytí právě usmrceného zvířete, odpovídá: „Zle s tebou zacházejí, přáteli

13 *Sága o Óláfu Tryggvasonovi* 85.

14 *Cleasby & Vigfússon*, 1874, str. 292.

15 *Gräslund*, 2004, s. 171–2.

16 *Gräslund*, 2008, str. 255.

17 *Gräslund*, 2004, str. 169.

18 *Jennbert*, 2011, str. 69.

*Sáme! A možná že je souzeno, abych tě brzo následoval.*¹⁹ A ač se jedná o další ukázkou, v níž bychom city jen složitě hledali, musíme ji chápat jako žalostný výkřik pána, který čelí smrti svého oddaného zvířete a konfrontuje ji se svým vlastním osudem. Staří Seveřané se nám díky rozborům ukázek, jako je tato, jeví v lidštější podobě, než s jakou se setkává dnešní čtenář písemných pramenů na první pohled.

Prameny a literatura

- Audun ze Západních fjordů. Přel. Veronika Dudková. In: *Staroislandské povídky*. Praha : Dauphin, 1999.
- Kníha o zaboru země = *Landnámabók I-III: Hauksbók, Sturlubók, Melabók*. Ed. Finnur Jónsson. Kopenhagen: Thieles bogtrykkeri, 1900.
- Sága o Hrafnkelovi, knězi Freyově* [Hrafnkels saga Freysgoða]. Přel. K. Vrátný. Praha : Al. Hynek, 1920.
- Sága o Njálovi*. Přel. Ladislav Heger. In: *Staroislandské ságy*. Praha : SNKLU, 1965.
- STURLUSON, Snorri. *Sága o Óláfu Tryggvasonovi* [Saga Ólafs Tryggvasonar], ed. Nils Lider, H.A.Haggson. In: *Heimskringla Snorra Sturlusonar I*. Uppsala : W. Schultz, 1870.
- CLEASBY, Richard; VIGFÚSSON, Gudbrand. *An Icelandic-English dictionary*. Toronto: University of Toronto, 1874.
- FERN, Chris. The archaeological evidence for equestrianism in early Anglo-Saxon England, c.450-700. In: Aleksander PLUSKOWSKI (ed.): *Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historical Past*. Oxford : Archaeopress, 2005, str. 43–71.
- GRÄSLUND, Anne-Sofie. Dogs in graves – a question of symbolism? In: Barbro Santillo FRIZELL (ed.): *PECUS. Man and animal in antiquity. Proceedings of the conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002*. Rome : Swedish Institute in Rome, 2004, s. 167–76.
- GRÄSLUND, Anne-Sofie. The material culture of Old Norse Religion. In: Stefan BRINK a Neil PRICE (ed.): *The Viking World*. London ; New York : Routledge, 2008, s. 249–56.
- JENNBERT, Kristina. *Animals and Humans: Recurrent Symbiosis in Archaeology and Old Norse Religion*. Lund : Nordic Academic Press, 2011.
- MENACHE, Sophia. Hunting and attachment to dogs in the Pre-Modern Period. In: Anthony L. PODBERSCEK (et al.): *Companion Animals and Us: Exploring the Relationships Between People and Pets*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, s. 42–60.
- STARÝ, Jiří. Všechny země, o nichž máme zprávy ...: Mýtus a geografie Skandinávců doby vikinské.“ In: Jiří STARÝ – Sylva FISCHEROVÁ (ed.): *Mýtus a geografie*. Praha: Herrmann a synové, 2008, s. 143–75.
- ÖHMAN, Il. The Merovingian dogs from the boat-graves at Vendel. In: J. P. LAMM & H. Å. NORDSTRÖM (ed.): *Vendel period studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, February 2–3, 1981*. Stockholm : The Museum of National Antiquities, 1983, s. 167–82.

19 *Sága o Njálovi* 77.